

Lidija Ivančević Španiček

ZIDNO SLIKARSTVO NA PODRUČJU POŽEGE I POŽEŠKOGA KRAJA

Uvod

Zidno slikarstvo vrsta je slikarstva koje se izvodi na zidnim, odnosno stropnim ili svodnim plohamama. Vezano uz zidnu plohu građevine (špilje, grobnice, hrama, crkve, reprezentativne prostorije i sl.), ono sadrži opće elemente slike (figurativna, apstraktna), ornamenta (zoomorfni, antropomorfni, geometrijski motivi) ili arhitekture. Namjena slika može biti dekorativna, narativna ili memorijalna. Kompozicija i raspored sadržaja određeni su dimenzijama prostora, pa slikama mogu dati monumentalni značaj ako zauzimaju veću zidnu površinu. Slika je mogla obogatiti prostor i uporabom perspektive, posebno u vrijeme baroka, tako da u svakom slučaju zaključujemo da su zidna slika i prostor u interakciji, što je bilo vrlo važno u prošlosti, a moglo bi imati isti značaj i danas.

Trajnost zidnih slika ovisila je o mikroklimi prostora i stanju zidova. Pripremi podloge te izboru boja i veziva poklanjala se posebna pažnja. Majstori zidnog slikarstva, osim po stilu slikanja, razlikovali su se posebno po pripremanju podloge, jer se držalo da se slike slikaju zauvijek.

Najčešća tehnika u zidnome slikarstvu jest *freska*, slika izrađena mineralnim ili uljanim bojama na više slojeva vapnene žbuke. Kod fresaka razlikujemo nekoliko postupaka: *secco* (slikanje na osušenoj žbuci mineralnim bojama) i *fresco-secco* (slikanje započeto na svježoj, a nastavljeno na osušenoj žbuci mineralnim bojama ili temperom) (Fressl, 1966: 268-273).

Najstariji i najjednostavniji oblik zidnog slikarstva pojavio se prije 31.500 godina, u vrijeme paleolita. To je bio prikaz životinja na zidovima špilja. Freska u kojoj se boja suši zajedno sa svježim slojem žbuke, kao dio minojske kulture, nastala je tek oko 2000. godine prije Krista.

Zidnim slikarstvom koristili su se i Rimljani, ali češće mozaikom i enkaustikom nego freskama (EHU: 520-524).

Tijekom romaničkog i gotičkog razdoblja, u 13. stoljeću, zidno slikarstvo (freske) dobilo je u Europi, osobito u Italiji, dominantnu ulogu.

Zidno slikarstvo u 16. stoljeću zamijenile su slike na platnu slikane u slikarskim ateljeima koje su ponekad znale zauzimati cijelu veliku zidnu plohu.

U 17. i 18. stoljeću važna odlika interijera palača i crkava jest dekorativno iluzionističko zidno slikarstvo.

U prvoj polovici 19. stoljeća zidno slikarstvo gotovo se zaboravlja, dok ga druga polovica 19. i 20. stoljeća ponovo promiče. Početkom 21. stoljeća zidno slikarstvo prepoznaje se kao umjetnost, da bi danas u okviru suvremene umjetnosti dobilo još veću slobodu i postalo javno dostupno.

Freskom kao tehnikom zidnog slikarstva koriste se mladi umjetnici na likovnim akademijama i u restauratorskim radionicama. Oslikavaju zidne plohe javnih zgrada i zidane ograde ulica. Školska djeca oslikavaju zidove svojih školskih igrališta. Zidno slikarstvo još je uvijek prisutno i u interijerima suvremene sakralne i svjetovne javne arhitekture, ali s većom slobodom izraza umjetnika. Kao jedan od vidova suvremene vizualne komunikacije, ono je dio reklamnih ploha moderne arhitekture koji prolaznik neprimjetno upija, postajući „sve¹ za sve“.

ZIDNO SLIKARSTVO POŽEGE I POŽEŠKOGA KRAJA

Požega i požeški kraj svojim prirodnim bogatstvom bili su utočište mnogih kultura, od kojih je svaka ostavila svoje tragove života u ovom podneblju. Zidno slikarstvo, kao vrsta slikanja na površini zida, specifičan je segment kulture koji je u povijesti imao veliko značenje pri ukrašavanju sakralnih i svjetovnih stambenih i javnih prostora.

Najzastupljenije zidne slike u požeškom kraju bile su, kao i u Europi, one nastale tijekom srednjeg vijeka (sl. 1). Podaci govore o četrdeset zidanih sakralnih objekata. Pri tome nisu zabilježeni manji sakralni objekti građeni od drva koji su nestali. Dio crkava barokiziran je, a u ponekom slučaju obnovljen i u stilu historicizma (Horvat, Mirnik, 1977: 134-158).

Tu „likovnu sliku“ bilo bi zanimljivo u potpunosti sagledati. Međutim, uz ratove za prostor, svoje je dala i specifična priroda požeškoga kraja, voda, potresi, požari i druge nepogode. Nije zaostao ni ljudski faktor nebrige u određenom vremenskom razdoblju. Danas nam je malo toga ostalo, iako su nas naši preci tehnologijom i vrsnoćom izraza u nekom slučaju ostavili iza sebe.

Zidno je slikarstvo izuzetno vrijedna kulturna baština koja je čuvala i kršćansku kulturu na području požeškoga kraja. Požega i Europa kroz tu baštinu živi već dva tisućljeća, a tek ove, 2018. godine dajemo joj na europskoj razini, bar deklarativno, prvi red proglašavajući ovu godinu Godinom kulturne baštine.

¹ Misli se na „sve“ (proizvode) koji se zidnom slikom na plohama zgrada reklamiraju za „sve“ (korisnike, ljude), dakle „sve za sve“.

Slika 1. Anđel Serafin, scena u svetištu crkve sv. Lovre

Požeška kulturna baština posebno je značajna jer je živjela na sjecištu puteva i kultura od zapada prema istoku i od sjevera prema jugu. Okružena bogatim vodotocima, šumama, divljači, zaštićena planinama, bogata rudnim bogatstvom bila je svojevrsna oaza mira, ali i uvijek željeno mjesto oko kojeg su se vodili ratovi, gdje su se seobama izmjenjivale različite kulture. Gradilo se i rušilo. Danas sakupljamo tragove duhovnoga života posredovanjem onog materijalnog što je ostalo. Zidno slikarstvo stoga na specifičan način spaja društvene slojeve, umjetnike, svećenike, obrtnike, žene, muškarce, siromašne i bogate.

Posredovanjem Crkve, koja je znala prepoznati važnu ulogu zidnog slikarstva u komunikaciji s javnošću (poučavanje slikom – Biblija za siromašne), imalo je snažan utjecaj tijekom srednjeg vijeka, ali i baroka, kada je došla do izražaja i težnja dekorativnoj dopadljivosti. Svako stilsko vrijeme, pa tako i ono tijekom 19. i 20. stoljeća, ostavilo je specifične likovne odlike kao odraz kulture kako naručitelja, stvaratelja, tako i korisnika.

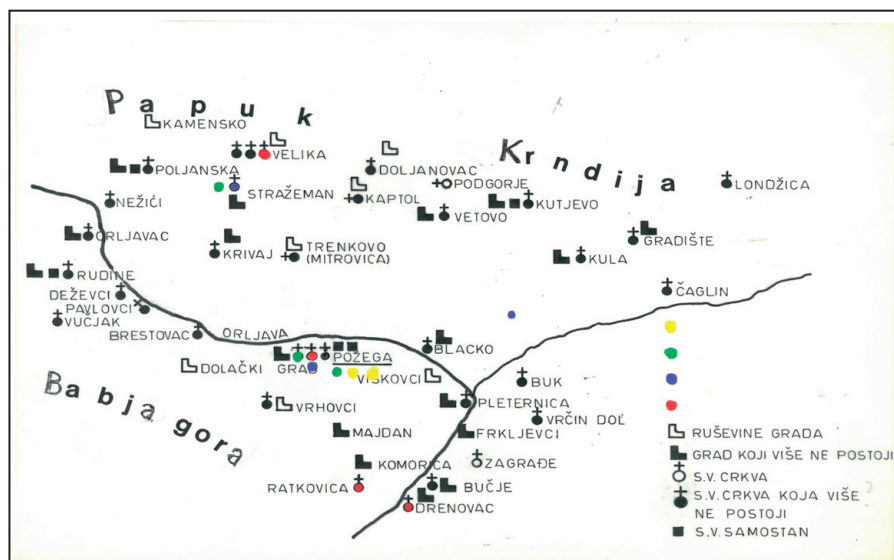
Zidno slikarstvo bilo je dio sakralne i svjetovne arhitekture. Stoga su i teme zadane u skladu s time. Zidne plohe sakralne arhitekture oslikane su biblijskim temama (prizori iz Kristova života i života sv. Marije, svetaca itd.), dok su zidovi svjetovne arhitekture oslikani svjetovnim motivima (simboličnim, idiličnim ili nekim drugim, ovisno o naručitelju ili slobodi umjetničkog izraza).

Danas pojedine prizore sa srednjovjekovnih fresaka možemo tek naslutiti ili na temelju literature definirati, dok su drugi prizori, čija je vrijednost ranije prepoznata, ipak očuvani.

U očuvanju zidnog slikarstva važnu ulogu imali su stručnjaci na području kulturne baštine, restauratori i konzervatori, slikari, povjesničari umjetnosti, arhitekti, povjesničari, građevinari, tehnolozi itd. koji su bili dio institucija vezanih uz zaštitu kulturne baštine (HAZU, Ministarstvo kulture, konzervatorski odjeli, restauratorski zavodi, Crkva, Gradski muzej Požege, Grad Požege ili pojedinci koji su osobno težili očuvanju baštine itd.).

Pregled zidnih slika jasno se vidi na karti te u tabličnom prikazu.

Kartografski prikaz rasprostranjenosti zidnih slika kroz vremenska razdoblja. (sl. 2)

Slika 2. Karta Požeške kotline sa označenom lokacijom primjera zidnog slikarstva

Karta požeškoga kraja s naznačenom lokacijom primjera zidnoga slikarstva daje prostorni pregled objekata u kojima se nalaze zidne slike i njihovu koncentraciju u određenom razdoblju.

Tablični prikaz s primjerima zidnih slika sagledanih kroz različite aspekte. Tablicom je prezentiran opći pregled lokacije i objekta te vrsta, vrijeme nastanka, autor, tema i stanje zidne slike.

OPĆI PREGLED ZIDNOG SLIKARSTVA U POŽEGI I POŽEŠKOM KRAJU

	MJESTO	OBJEKT	VRSTA	VRIJEME	AUTOR	TEMA	STANJE
1.	Požega	crkva sv. Lovre	srednjovjekovna freska	13. stoljeće 14. stoljeće	autor nepoznat	sakralna tema	završena obnova
	isto	isto	barokni stropni oslik	1713. godina	Josip Kraljić	sakralna tema	uklonjen
2.	Drenovac	crkva sv. Dimitrija	srednjovjekovna freska	15. stoljeće	autor nepoznat	sakralna tema	završena gotova
3.	Velika	crkva sv. Augustina	srednjovjekovna freska	15. stoljeće	autor nepoznat	sakralna tema	završena gotova
4.	Ratkovica	crkva sv. Mihovila	srednjovjekovna freska	15. stoljeće	autor nepoznat	sakralna tema	potrebna obnova
5.	Stražeman	crkva sv. Mihovila	barokno slikarstvo	1777. godina.	Franciscus Weittenhiler	sakralna tema	završena obnova
6.	Sesvete	crkva Svih svetih	barokno slikarstvo	1777. godina	Franciscus Weittenhiler	sakralna tema	potrebna obnova
7.	Požega	katedrala sv. Terezije Avilske, kapela Mlade dedjelje	zidno slikarstvo 19. stoljeće	1891. godina	Marko Antonini	sakralna tema	očuvano
8.	Požega	franjevačka crkva Duha Svetoga	zidno slikarstvo 19. stoljeće	1891. godina	Marko Antonini	sakralna tema	potrebna obnova
8.	Požega	crkva sv. Mihovila	zidni oslik 19. stoljeće	1891. godina	Marko Antonini	sakralna tema	uklonjen
9.	Požega	katedrala sv. Terezije Avilske	zidno slikarstvo 19. stoljeće	1899. godina	Oton Iveković, Celestin Međović, akad. slikari	sakralna tema	završena obnova
10.	Požega	privatna kuća dr. Arha, Trg Sv. Trojstva	zidno slikarstvo oko 1901.	nakon 1901. godine	Pavao Fabac, dekorativni slikar	svjetovna tema – alegorija	tražena sredstva – obnova
11.	Požega	vinogradarska kuća na brdu Đurđevcu	zidno slikarstvo 1908.	1908.	Miroslav pl. Kraljević, akad. slikar	sakralna tema – sv. Juraj ubija zmaja	izloženo – Gradski muzej u Požegi
12.	Požega	zgrada Kreditne banke, prijamni prostor	zidno slikarstvo 20. stoljeća	1967. godina	Robert Emil Tanay, akad. slikar	svjetovna tema	prebojeno

Arhitektura kao podloga slikarstvu

Zidno slikarstvo nalazimo vezano uz arhitekturu onog razdoblja koje je u to doba i na određenom prostoru dominiralo. U srednjem vijeku to su bili sakralni objekti (sl. 3). Budući da su sagrađeni od čvrstoga materijala, nisu bili toliko podložni nasilnom razaranju, tako da su i freske bar djelomično sačuvane.

Slika 3. Freske na svodu svetišta u crkvi sv. Lovre

U vrijeme 150-godišnje vladavine Osmanlija, koji su 1537. godine potpuno osvojili požeški kraj, dio crkava je srušen, dok je drugi dio pretvoren u džamiju, a zidne su slike prekrivene žbukom.

Nakon tog perioda neke su crkve potpuno nestale, dok ih je dio barokiziran. Crkvena arhitektura s primjerima srednjovjekovnoga zidnog slikarstva očuvala se prekrivena i u vrijeme baroka. Na primjerima svjetovne arhitekture, dvoraca i kuća požeškoga kraja zidni oslik nije pronađen, ali to ne znači da nije postojao.

Tek u 19. i 20. stoljeću zidne slike naručuju i građani. Zidno slikarstvo u drugoj polovici 20. stoljeća ide u svakom pogledu prema potpunom oslobađanju. Nalazimo ga unutar javnih prostora i na njihovim vanjskim zidovima, terasama ili stubištima obiteljskih kuća te zidanim gradskim ogradama. Zidno slikarstvo prihvatili su, osim akademskih slikara, soboslikari, samouki slikari, a posebno mladi naraštaji koji su ga pretvorili u pravom smislu te riječi u sredstvo vizualne komunikacije.

Tematika

Sakralno zidno slikarstvo

Tijekom srednjega vijeka teme su zidnoga slikarstva sakralnih objekata biblijske (sl. 4). One su određene i načinom života. To je vrijeme nade i strahovanja u kojem su se i kroz umjetnost znale ispunjavati potrebe mnoštva malih, običnih ljudi, naručitelja i autora. Uz freske su živjeli zajedno različiti konzumenti iz iste sredine.

Slika 4. Freske na južnom zidu glavne lađe u crkvi sv. Lovre

Barokne crkve dobivale su bogatije zidne slike. Osim motiva, tu dominira ukrasni okvir slike uglavnom od štuka. Takve slike davale su ambijentu žive i bogate slikovne sadržaje. Biblijski prizori te životi svetaca prikazuju se živopisno, ovoga puta ne neukom, nepismenom vjerniku nego, nakon oslobođenja zemlje od Osmanlija, čovjeku željnom slobode i života, zahvalnom kršćaninu čija je vjera bila stoljeće i pol zatumljena i kroz slikarstvo.

Tijekom 18. stoljeća u alpskim zemljama, a djelomično i u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske, u modu dolaze europski utjecaji oslikavanja vanjskih zabata kuća, mrtvih priroda, svetaca, zaštitnika obitelji, mjesta. Barokne slike na vanjskom zidu u požeškom kraju navode se u literaturi². Pedesetih godina 20. stoljeća još je bila vidljiva naslikana valovita vrpca na baroknoj zgradi požeškog muzeja, koja je možda bila i dio neke zanimljive barokne slikarske kompozicije.

Tijekom 19. stoljeća sakralne slike za crkve naručene su kod u to vrijeme poznatih umjetnika Marka Antoninija te Celestina Medovića i Otona Ivekovića.

² Slika prijena kućice iz Loreta bila je naslikana 1726. godine, na uličnoj strani Loretske kapele uz crkvu sv. Lovre, koja je uništena zajedno s kapelom pri gradnji stepeništa crkve sv. Lovre. Vanino, Miroslav (1987.): *Crkva sv. Lovre (Lauretanska kapela)*, u: *Isusovci i hrvatski narod II*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, str. 675-679.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća, jačanjem građanskog, bogatijeg sloja društva, zidno slikarstvo na zidovima stanova i kuća te općenito ladanjska arhitektura postaje i njihov privilegij. Svjetovne teme u izboru izmjenjuju se sa sakralnim, ali ovaj put kao dekorativni dio interijera kuća, hodnika. One su tek manifestacija posjedovanja, moda naručitelja, odnosno vlasnika kuće, a ne toliko utjecaja na društvo.

Svjetovno zidno slikarstvo

Svjetovne teme javljaju se s bogatijim građanskim slojem u 19. i na početku 20. stoljeća. One su uglavnom povijesne, simbolične ili idilične. U požeškom kraju do danas su sačuvane simbolične i idilične scene glorifikacije različitih područja znanosti (sl. 5). Pretpostavljamo da je bilo više takvih primjera, ali je samo jedan do sada, koliko je poznato, sačuvan u gradu.

Tijekom prve polovice 20. stoljeća idilični motivi pejzaža ukrašavali su zidove hodnika, ne samo bogatijih nego i skromnijih domova požeškoga kraja, a u drugoj polovici 20. stoljeća zabilježeni su i u Požegi.³

Autori

Autori zidnog slikarstva tijekom srednjeg vijeka nisu nam za sada poznati.

U vrijeme baroka poznata su imena dvaju slikara zidnoga slikarstva. Riječ je o isusovcu Josipu Kraljiću, slikaru koji je slikao u crkvi sv. Lovre, i stranom slikaru Franciscusu Weittenhilleru, koji je slikao u crkvi sv. Mihovila u Stražemanu (sl. 6), crkvi sv. Terezije i crkvi Duha Svetoga u Požegi, a čije je ime s naznakom godine navedeno na samoj slici.

Slika 5. Zidna slika u kući dr. Franje Arha u Požegi

³ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=67223>

Slika 6. Zidna slika u crkvi sv. Mihovila u Stražemanu

Autori su zidnog slikarstva u crkvama do 19. stoljeća redovnici, a nakon toga svjetovni slikari.

Tijekom 20. stoljeća zidno slikarstvo često je dio interijera značajnih javnih prostora, a prema tom uzoru zidno slikarstvo postaje i dio interijera bogatijih građanskih kuća u gradu, pa i onih za ladanje. Zidno slikarstvo tada se počinje kretati samom granicom umjetnosti i obrtništva, tako da se ti vještiji zidni slikari, odnosno soboslikari, često navode kao dekorativni slikari ili dekorativni umjetnici.

Zidno slikarstvo postupno počinju preuzimati obrtnici, koji uglavnom slikaju pomoću šablonskih uzoraka.⁴ Najprije bi bogato ispunjavali cijele zidne plohe, da bi se s vremenom zidno slikarstvo potpuno marginaliziralo te već u drugoj polovici 20. stoljeća, u pravom smislu riječi potpuno odvojilo od obrtništva. Obrtništvo se koristilo mehaničkim valjcima za ukrašavanje ličenih zidova, a zidno je slikarstvo postalo privilegij, umjetnost akademskih slikara, koji su uglavnom oslikavali javne prostore sa zadanom, suvremenom tematikom.

⁴ Strop stubišta Gradske knjižnice i čitaonice (sagrađena 1907.). Sudeći prema stilu oslika. naslikana je vjerojatno između 1910. i 1920. godine.

Paralelno, zidno slikarstvo razvija se na periferiji gradskih sredina, u selima, gdje spretniji samouki slikari slikaju idilične, dopadljive slike razvijajući se kao svijet za sebe.

Zaštita i čuvanje zidnih slika od srednjeg vijeka do danas

Zaštitu i čuvanje zidnih slika možemo sagledati kroz tri vremenska segmenta:

U srednjem vijeku najznačajniji doprinos očuvanju fresaka imaju crkveni oprosti, koji se dodjeljuju na molbu župnika, plemića ili u povodu velikih obljetnica. Dodjeljuju se na blagdane, neke od značajnih jubileja ili zbog nekih drugih, po procjeni Crkve, važnih razloga. Dodijeljeni period oprosta koji je u pravilu donosio i financijska sredstva ili čak rad vjernika određivao se na vrijeme od jedne do 12 godina, ovisno o razlogu i procjeni zasluge. Očito, poseban je slučaj crkva, odnosno kapela Majke Božje u Velikoj, kojoj je oprost dodijeljen zauvijek i bez mogućnosti da ga tko ukine (danas u sklopu crkve sv. Augustina, sl. 7).

Razlog davanja oprosta crkvi ili kapeli jest širenje pobožnosti prema Majci Božjoj, ali i jačanje kršćanstva pred opasnošću od Osmanlija.

To potvrđuje i dokument, pisan u Sieni 4. travnja 1460., a odnosi se na podjelu oprosta kapeli Majke Božje u Velikoj: „...Želimo da onima koji inače posjete rečenu kapelicu ili onima koji za njen popravak ponude pomoć radom svojih ruku ili dadu tamo milostinju ili nešto drugo s naše strane bude zauvijek ili na neodređeno vrijeme dan oprost. Ovo pismo ne podliježe ničijoj vlasti ili vremenskom ograničenju.“⁵

⁵ Podatke je u Tajnom vatikanskom arhivu pronašao i pripremio dr. Andrija Lukinović, ravnatelj Nadbiskupskog arhiva u Zagrebu, za predavanje *Freska sv. Kristofora na gotičkoj crkvi sv. Augustina (Majke Božje u Velikoj)* Lidije Ivančević Španiček, kustosice Gradskog muzeja Požege. Cjeloviti tekst dokumenta glasi:

„Papa Pijo II podjeljuje oproste kapeli Majke Božje u Velikoj

Pobožnim smo razmatranjem razmišljali i u svom duhu odgonetavali tajne o neizrecivim odlikama zasluga kojima je bila urešena preslavna Bogorodica Djevica Marija. Ona je, naime, svojom prečistom utrobom, uz pridruženu pratnju stidljive čistoće, rodila Tvorca našega spasenja za čime je vapila potreba našeg grešnog stanja.

Budući da ona sada, kao Majka milosrđa i Tješiteljica ljudskoga roda, kod svoga Sina, kojeg je svojim majčinskim prsima dojila, ne prestaje, za pomirenje naše slabosti, molbe i zagovore izlijevati, smatramo nje dostojnim dugom, njezinu imenu posvećena mjesta slavnijim i obilatijim oprostjenjima i oprosnim darovima uresiti.

Želeći da se kapelica Blažene Marije, podignuta u Velikoj, u Pečujskoj biskupiji, što prikladnijim štovanjem pohađa i da vjernici onamo što radije dolaze, ne bi li se ondje, iz onoga dara nebeske milosti, osjetili obilnije okrijepljenima, pouzdajući se u milosrđe svemogućega Boga i u vlast njegovih apostola Petra i Pavla, odlučujemo:

SVE ONE koji se zaista pokaju i ispovijede, te na blagdane Rođenja, Obrezanja, Bogojavljenja, Uskrsa, Uzašašća i Tijelova Gospodina našega Isusa Krista; zatim, na Duhove kao i na blagdane Rođenja, Navještenja, Očišćenja i Uznesenja Blažene Djevice Marije, te na blagdane Rođenja bl. Ivana Krstitelja i rečenih apostola Petra i Pavla, sv. Jurja i sv. Katarine i Svih Svetih; *nadalje, kroz osmine Božića, Obrezanja, Bogojavljenja, Uskrsa, Uzašašća i Tijelova te Rođenja i Uznesenja Blažene Djevice Marije,*

Crkva je još u srednjem vijeku nastojala ne samo duhovno nego i materijalno, kao građevinu, čuvati crkvu. Tim nastojanjima pridonijela je i sama freska s prikazom sv. Kristofora, koji je imao štititi iz daleka hodočasnike koji su tim povodom dolazili u kapelu Majke Božje (Matić, 2014: 13-33).

Slika 7. Crkva sv. Augustina u Velikoj u sklopu srednjovjekovne kapele sv. Marije

19. stoljeće i prva polovica 20. stoljeća

Čuvanje i zaštita kulturne baštine potaknuti su u prvoj polovici 19. stoljeća programom Hrvatskog narodnog preporoda. Značajno je bilo otkriće fotografije, koja je mogla bilježiti motive. Osim toga 1878. godine JAZU osniva Arheološko društvo

Rođenja blaženog Ivana Krstitelja, kroz osminu prije spomenutih apostola Petra i Pavla; osim toga, koji kroz šest dana, koji neposredno slijede nakon spomenutog blagdana Duhova, prije spomenutu kapelicu jednom godišnje pobožno pohode, na dane blagdana i slavlja i šest dana kojih pohode prije spomenutu kapelicu onako kako je prethodno rečeno, milosrdno oslobodit kroz sto dana pokora koje su im naložene. **Želimo da onima koji inače posjete rečenu kapelicu ili onima koji za njen popravak ponude pomoć radom svojih ruku ili dadu tamo milostinju ili nešto drugo s naše strane bude zauvijek ili na neodređeno vrijeme dan oprost. Ovo pismo ne podliježe ničijoj vlasti ili vremenskom ograničenju.**

Dano u Sieni, god. ltd. tisuću 460 prije travanjskih nona, druge godine našeg papinstva.
Po zapovijedi gospodina našega pape besplatno“
(Tajni vatikanski arhiv. Vatikanski registri svezak 475. folij 204v-205r)

sa svrhom istraživanja, sabiranja, nabavljanja i izdavanja starih spomenika u hrvatskim pokrajinama. Zatim su 1895. godine, po nalogu dr. Izidora Kršnjavog, predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu, predložena petorica fotografa za snimanje kulturno-povijesnih spomenika. Područje Požeške županije trebao je najprije fotografirati Dragutin Inchiostrij⁶. Međutim, osnutkom Povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, povjerenikom za požeško područje imenovan je Julije Kempf⁷, prosvjetni djelatnik i osnivač Kulturno historijskog muzeja (1924.). Rad na dokumentiranju i spašavanju kulturne baštine počeo se intenzivirati (Grković, 2007).

Na molbu Požežana 1898. godine Duhovni stol u Zagrebu poslao je akademskog slikara Celestina Medovića kako bi pregledao otkrivene freske crkve sv. Lovre. Prema njegovu mišljenju, te su se freske bez velike vrijednosti mogle ponovo zažbukati.

Druga polovica 20. stoljeća

Tek 1964. godine Josip Langhamer, ravnatelj tadašnjeg Muzeja Požeške kotline, ponovo je potaknuo interes stručnjaka za procjenu fresaka u crkvi sv. Lovre, koje su se počele otkrivati te konzerviranjem i restauriranjem spašavati (Langhamer, 1966: 149-171).

Prošle, 2017. godine završeni su istraživački i restauratorski radovi na freskama, a obavili su ih stručnjaci Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu, koji su ih i započeli.

Njihovo očuvanje, osim angažiranja stručnjaka, tražilo je i osigurana financijska sredstva, međutim njihova promidžba tek predstoji.

PREGLED POJEDINAČNIH PRIMJERA ZIDNOG SLIKARSTVA

SREDNJI VIJEK

Iz razdoblja srednjeg vijeka do danas u Požegi i požeškom kraju sačuvale su se zidne slike u tek četiri crkve: crkvi sv. Lovre (crkva sv. Marije) u Požegi, crkvi sv. Augustina (kapela sv. Marije) u Velikoj, crkvi sv. Dimitrija u Drenovcu i crkvi sv. Mihovila u Ratkovici (Peić: 1977: 59-79).

⁶ O njemu za sada nema više podataka, osim samoga imena.

⁷ Julije Kempf 1903. godine postao je najprije povjerenik za arhiv, koji je preuzeo od Franje Cirakija, požeškoga gradonačelnika, zatim 1916. kao povjerenik za kulturnu baštinu koju je dokumentirao fotografijom.

CRKVA SV. LOVRE – POŽEGA (sl. 8)

U srednjem vijeku u samoj Požegi spominju se tri značajne crkve: župna crkva sv. Pavla⁸, dominikanska crkva sv. Marije (sv. Lovre) i franjevačka crkva sv. Dimitrija (Duha Svetoga). Od te tri crkve jedino današnja crkva sv. Lovre (sv. Marije) ima sačuvane freske iz razdoblja srednjega vijeka. Istraživanja su u više navrata donosila nove spoznaje. Istraživanjem poduzetim 1970. godine na dominikanskim izvorima u Rimu utvrđeno je da se crkva sv. Marije (sv. Lovre) nalazila uz dominikanski samostan u Požegi koji danas više ne postoji. Crkva s freskama u Rimu pripada vjerojatno sredini 13. stoljeća (Kradić: 1970).

Slika 8. Crkva sv. Lovre u Požegi

Na temelju najnovijih istraživanja HRZ-a, iznesenih na predavanju 2014. godine pri blagoslovu završenih fresaka, crkva je nastala u više navrata, najprije je sagrađena lađa, a zatim svetište na mjestu ranije polukružne lađe. Najstarija gradnja nastala je negdje između 1190. i 1220. godine, kako je izložio na predavanju po završetku

⁸ Povjesničar umjetnosti Ivan Srša na temelju dosadašnjih istraživanja tvrdi da je crkva sv. Pavla zapravo današnja crkva sv. Lovre, a da se dominikanska crkva sv. Marije nekada nalazila kod nekadašnjih Kamenitih vrata. Srša, Ivan (2004.); *Požega, crkva sv. Lovre*; U mala biblioteka *Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske*; naklada Ministarstvo kulture RH Uprava za zaštitu kulturne baštine, str. 9.

radova na freskama i njihovu blagoslovu Ivan Srša, povjesničar umjetnosti i restaurator za zidno slikarstvo Hrvatskoga restauratorskog zavoda u Zagrebu.⁹

Vjerojatno će i buduća istraživanja donijeti nove spoznaje koje će ne samo crkvi nego i Požezi dati pravo mjesto.

Budući da su dominikanci 1529. godine otišli iz Požege pred osmanlijskom vojskom i carom Sulejmanom, koji se povlačio s vojskom poslije neuspjele opsade Beča, vjerojatno je Požega već tada razorena, a zatim konačno i zauzeta 1537. godine. Crkva je u vrijeme osmanske opsade Požege pretvorena u džamiju, a nakon toga u žitnicu, te su freske prekrivene žbukom i, na svu sreću, sačuvane.

Freske crkve sv. Lovre pronađene su pri obnovi prostora crkve 1898. godine, nakon čega je Duhovni stol u Zagrebu poslao Celestina Medovića da izvrši uvid u njihovu vrijednost. Uzimajući u obzir njegovo mišljenje, freske su ponovo zažbukane. Njihovo detaljno istraživanje ponovo je potaknuo 1961. godine Josip Langhamer, direktor Muzeja Požeške kotline.

Godine 1964. godine stručnjaci tadašnjega Konzervatorskog zavoda Hrvatske rade početna istraživanja. Nakon godinu dana počinju sistematska istraživanja fresaka koja je 2014. godine u potpunosti završio Hrvatski restauratorski zavod iz Zagreba. Predavanje u samoj crkvi, nakon završenih radova na freskama, održao je Ivan Srša, voditelj Odjela za zidno slikarstvo Hrvatskog restauratorskog zavoda iz Zagreba.

Danas se u crkvi mogu vidjeti izvorne srednjovjekovne freske crkve sv. Lovre (sv. Marije) sa zanimljivim prizorima iz različitih srednjovjekovnih razdoblja:

SVETIŠTE

Svod svetišta

Ciklus slika iz Apokalipse, koja se pripisuje sv. Ivanu (posljednja knjiga Biblije kojom završava Novi zavjet), naslikan je na svodu svetišta crkve u šest polja (jedra) između gotičkih rebara. Oslik na svodu, za razliku od prizora na zidovima svetišta, dosta je dobro očuvan, tako da ga možemo stilski datirati u 13. stoljeće. Na svodu svetišta prikazane su scene:

1. Pantokratora, Svevladara, kojem je sa svake strane naslikan **anđeo serafin**. Scena dominira nad svim naslikanim prizorima, a smještena je između trijumfalnog luka i zaglavnog kamena.

2. Majestas Domini, Krist u Slavi, prikazuje Krista koji sjedi na prijestolju unutar mandorle koju nose dva anđela, u ruci drži zatvorenu knjigu, a desnom blagoslivlja.

Scena je naslikana nasuprot scene Svevladara, na istočnoj strani svoda svetišta (sl. 9).

⁹ Predavanje je interpretirano u novinskom članku Nova otkrića: *Blagoslovljene freske* – <https://www.034portal.hr/clanak.php?id=16211>.

Slika 9. Freske na svodu svetišta u crkvi sv. Lovre

3. **Sv. Matej i sv. Marko, evanđelisti**, simbolično prikazani kao **andeo i lav**, nalaze se svaki u jednom medaljonu. U polju je prikazano i **Sunce**. Scene se nalaze u sjeveroistočnom bočnom polju.

4. **Sv. Ivan i sv. Luka, evanđelisti**, simbolično prikazani kao **orao i vol**, nalaze se svaki u jednom medaljonu. U polju je prikazan i **Mjesec**. Scene se nalaze u jugoistočnom bočnom polju.

5. **Abrahamovo krilo** kao alegorija raja prikazuje **Abrahama, Jakoba i Izaka**, patrijarhe, trojicu prvih vođa židovskog naroda. Svaki od njih ima po jedan rubac u kojem drži duše pokojnika prikazane poput malih ljudi. Jakob i Izak u jednoj ruci drže svitak sa svojim imenom, dok Abraham drži ljude s obje ruke, a ime mu je ispisano na polju iznad medaljona. Likovi su naslikani na sjeveroistočnom dijelu svoda svetišta.

6. **Krunidba Bogorodice** kao prikaz tek se naslućuje u jugoistočnom, posljednjem, šestom polju svoda, gdje je polje najviše uništeno. Taj prikaz zatvara svojim poljem prizore Posljednjeg suda. Njezino pojavljivanje u prikazu zajedno s prikazom Pantokratora i *Majestas Domini* na svodu svetišta označava nebesku slavu Bogorodice.

Zidne plohe svetišta

Zidovi svetišta izvorno su bili u cijelosti oslikani. Bili su podijeljeni, čini se na pet horizontalno raspoređenih razina uz prozorske niše. Danas su na njima tek fragmentarno sačuvani neki od **starozavjetnih i novozavjetnih likova**:

Starozavjetni su **likovi** Danijel, Izaija, Mojsije i vjerojatno Abraham te možda još dvojica, Ezekijel i Jeremija, koji se tek mogu naslutiti.

Novozavjetni likovi apostola sv. Filipa, sv. Petara, sv. Pavla i sv. Tome, koji je najbolje sačuvan. Navedeni slikani prizori pripadaju vjerojatno sloju 13. stoljeća.

Sjeverni i južni zid svetišta

Ciklus slika s prikazima **Kristova djetinjstva** (Rođenje Kristovo) i **Kristove muke** (Pomazanje u Betaniji, Raspeće, Polaganje u grob ili Skidanje s križa) sačuvani su u fragmentima na sjevernom i južnom zidu svetišta. Freske su nastale u prvoj polovici 14. stoljeća.

LADA

Trijumfalni luk uz južni zid

Sveti biskup, sv. Nikola (?) naslikan je u dva sloja, starijem i mlađem. Nalazi se na zapadnoj strani južnog zida trijumfalnog luka. Donji fragmentarni prikaz biskupa s jako obrubljenim likom i s čunjastom kapom pripada najstarijem periodu slikarstva u crkvi koji se datira u 13. stoljeće, a vjerojatno je nastao neposredno nakon gradnje crkve. Oslik pripada romaničkim korijenima.

Gornji lik biskupa od kojeg je sačuvan veći dio kompozicije povezan je s prikazima na južnoj strani zida ugaonim slikanim tankim stupom u koje se i stilski uklapa.

Mater misericordiae, Bogorodica zaštitnica, ima prozirni veo, a oko glave joj je kružna plošno slikana aureola. Krune je dva anđela, a ona plaštem štiti skupinu likova. Drugi oslik, mlađi, s istom temom prikazuje Bogorodicu s ukrasnom krunom kojom je krune dva anđela. Donji prizor pripada 13. stoljeću, a gornji kasnijem vremenskom razdoblju, 14. stoljeću. Prizori su naslikani na sjevernom dijelu zapadne strane trijumfalnog luka.

Ista scena Bogorodice zaštitnice prikazana je u dva sloja kao i sveti biskup.

Scena Raspeća prikazana je usprkos manjem prostoru s većim brojem likova. „Biserne“ aureole, stilizirano prikazana lica i naglašena linearnost kojom slikar slika povezuje ovu scenu sa scenom Raspeća na južnom zidu. Ono što nije uobičajeno jest prikazivanje sv. Marije Magdalene kraj stotnik.

Iako se slika može datirati u 15. stoljeće, slikar ima stariji predložak za slikanje scene u koji unosi nove ikonografske elemente kao što su sv. Marija Magdalena, koja stoji do stotnika s druge strane križa i dva anđela koja lebde i mole uz krajeve vodoravne grede križa (sl. 10).

Slika 10. Raspeće, scena na južnom zidu glavne lađe crkve sv. Lovre

Južni zid lađe (sl. 11)

Sv. Margareta i sv. Katarina, vitke ženske pojave, prikazane su na južnom zidu unutar arkada s tordiranim stupićima ispred tamno-plave pozadine. Prikaz svetica, kolorizam i linearnost karakteristični su za vrijeme 14. stoljeća (podsjeća na prizore Simonea Martinija u crkvi sv. Franje u Assisiju).

Raspeće je do motiva svetica prikaz koji gotovo da ima svoju priču. S lijeve strane sv. Mariju, shrvanu od boli, pridržavaju dvije žene predstavljajući s njom jednu jedinstvenu ožalošćenu cjelinu. Desno od križa sv. Ivan sam u svojoj grčevitoj molitvi, dok je sv. Marija Magdalena do njega gotovo izdvojena u

Slika 11. Raspeće, scena na zapadnoj strani trijumfalnog luka glavne lađe crkve sv. Lovre

razmišljanju. Simetrično raspoređeni likovi ispod raspetoga Krista i geometrizirani okvir s konstrukcijom stropa gledanog u perspektivi karakteristični su za 14. stoljeće. (sl. 12)

Slika 12. Nebeski Jeruzalem, scena na južnom zidu glavne lađe crkve sv. Lovre

Nebeski Jeruzalem nadovezuje se stilski (biserne aureole, način prikaza likova, narativnost) na prizor Raspeća. Komponirani prizor uokviren je u geometrizirani okvir s motivom rombova. Ta istaknuta tema, koja u Hrvatskoj nije gotovo nigdje prikazana, podijeljena je komponiranjem likova na dva dijela, ali na jednoj jedinstvenoj tamnoplavoj pozadini. S jedne su strane sv. Petar, koji pokazuje vrata raja, i anđeo. S druge strane, pred anđelom je nagomilani svijet koji bi želio u raj, a predstavlja ovozemaljski život. Linearnost, razdvajanje scena, prikaz prostora i kolorizam ukazuju na 14. stoljeće (Srša, 2005).

Posljednji je opsežno istraživanje i restauraciju proveo Ivan Srša, restaurator i voditelj Odjela za zidno slikarstvo, sa suradnicima restauratorima. Radovi su obavljani pod nadzorom Ministarstva kulture RH, Konzervatorskog odjela u Požegi, a same freske po konačnom završetku radova blagoslovio je požeški biskup msgr. dr. Antun Škvorčević.

CRKVA SV. AUGUSTINA – VELIKA

Crkva sv. Augustina, u dokumentima navedena kao kapela Majke Božje, datira se oko 1429. godine. Kapela Majke Božje nalazila se uz kuću regularnih kanonika sv. Augustina. Vjerojatno je tih godina (između 1429. i 1460.) nastala i sama freska.

Papa Grgur XIII. dopustio je franjevcima da se dosele u kuću sv. Augustina u Veliku, tako da se oni 1575. godine onamo i doseljavaju. Crkvu su dogradili i prilagodili svojim potrebama, a u vrijeme Osmanlija Velika im je od 1573. godine glavno središte (Cvekan: 1982: 109-115).

Srednjovjekovna freska, otkrivena 1987. godine na južnom zidu pri obnovi crkve sv. Augustina¹⁰, jedini je trag srednjovjekovne kapele sv. Marije. Na zidu su pronađena dva sloja fresaka. Gornji, s prikazom lika sv. Kristofora u nadnaravnoj veličini (7 m) koji nosi Dijete Krista, najistočniji te vrste u kontinentalnom dijelu Hrvatske, inače karakterističan za Hrvatsko primorje i alpske zemlje.

S desne strane, uz prizor sv. Kristofora, naslikan je konj, vjerojatno dio kavalkade, svečane konjaničke povorke, a desno od tog prizora jest lik okrunjenog sveca, nadnaravne veličine. Likovi su odijeljeni trakom s uzorkom romba. Fresku stilski datiramo u 14. stoljeće, a po izvedbi detalja i očiju može se usporediti s freskama u crkvi sv. Lovre.

U srednjem vijeku prikaz sv. Kristofora znao se slikati na ulazima u crkve jer se vjerovalo da onaj tko pogleda lik sveca taj dan neće umrijeti i da može putovati bilo kamo jer će ga Kristofor zaštititi. Kao zaštitnik putnika (hodočasnika) na vanjskoj strani crkve stare kapele sv. Marije očito je imao istu svrhu (sl. 13).

Slika 13. Sv. Kristofor, scena na južnom zidu crkve sv. Augustina (kapele sv. Marije) u Velikoj

¹⁰ Fresku su otkrili i restaurirali Emil Pol, stručnjak za restauraciju i slikar, te restauratori Ksenija Šestak, Gordana Jurčić i Anđelko Mikulić iz Restauratorskog zavoda iz Zagreba.

Značajnu hodočasničku ulogu kapele sv. Marije sa zidnom slikom sv. Kristofora u srednjem vijeku potvrđuje i dokument Tajnog vatikanskog arhiva iz 1460. godine¹¹ koji se odnosi na podjelu oprosta kapeli sv. Marije u Velikoj. Na tu nakanu vjerojatno je bilo mnogo hodočanika putnika koji su dolazili u crkvu, pa im je i lik sv. Kristofora i njegov zagovor trebao biti od velike pomoći (Španiček: 1999).

CRKVA SV. DIMITRIJA – DRENOVAC (sl. 14)

Slika 14. Crkva sv. Dimitrija u Drenovcu

Posjed Drenovac zajedno s tvrđom u Drenovcu 1310. godine Karlo Robert, hrvatski i ugarski kralj, darovao je Pavlu Gorjanskom. Kao naslijeđe Nikola Gorjanski 1410. godine darovao ga je svojoj supruzi Ani, kćeri Nikole Veličkog. Vlasnicima posjeda godine 1470. postaju plemići Berislavići Grabarski, koji s vlasnikom Velike Đurom Bekefyjem potpisuje sporazum kojim se utvrđuje pravo da po izumiranju jedne porodice ova druga nasljeđuje njezine posjede. Sporazum je proveden 1489. godine, kada je samostan križara Ivanovaca, po nalogu kralja Matije Korvina, uveo Berislaviće Grabarske u posjede Bekefyja Veličkih. (Jelavić, 2016). Za slikarstvo drenovačke crkve (i veličke) vjerojatno su bili presudni utjecaji plemićkih obitelji s toga

¹¹ Dokument je za predavanje arhivist o crkvi sv. Augustina i fresci ustupio arhivist iz Nadbiskupskog arhiva u Zagrebu Andrija Lukinović.

područja od početka 14. stoljeća, pa sve do vjerojatno samog početka 16. stoljeća. Posebno se odnosi na glagoljične grafite zidnih slika i prikaz sv. Kristofora na današnjoj crkvi sv. Augustina.

Freske na unutrašnjim zidovima crkve sv. Dimitrija u Drenovcu (Srša, 1997: 20-30)¹².

Restauratorske radove obavili su stručnjaci Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu, a o radovima detaljan i stručan rad na temelju izvještaja objavio je Ivan Srša, povjesničar umjetnosti iz HRZ-a iz Zagreba. Istraživanje i mišljenje stručnjaka Ivana Srše, koji se najviše do sada, kao povjesničar umjetnosti i restaurator, bavio istraživanjem zidnog slikarstva požeškoga kraja, uvrstili su tu crkvu u red značajnih srednjovjekovnih hrvatskih crkava.

Svetište

Središnji dio sjeverozapadnog zida svetišta, koji je najbolje očuvan, oslikan je scenom Poklonstva kraljeva, od koje su ostali fragmenti. Prizor Poklonstva kraljeva predstavlja klanjanje Kristu kao „Kralju kraljeva“ i klanjanje njegovoj božanskoj naravi dok kao Dijete sjedi u krilu Blažene Djevice Marije, koja se jedva nazire. Na krilu drži dijete Isusa. Lijevo se nazire lik sv. kralja Baltazara koji Djetetu pruža kalež (ciborij) sa smirnom. On kleči pred Djetetom i Majkom. Sv. kralj Melkior Djetetu pruža krunu, ali je ono ispušta pružajući ruke prema kaležu sa smirnom koji simbolizira pomazanje prije smrti. Scena je sačuvana u fragmentima. Posudu s tamjanom Djetetu daruje sv. kralj Gašpar. Posuda predstavlja liturgijski predmet u kojem je naglašen sakrament euharistije i misa, a simbolizira duhovni život koji ukazuje na Nebo. Cijela scena poklonstva prikazuje se na kasnogotični, narativan, slikovit i simboličan način. (sl. 15)

Slika 15. Vitez na konju s kopljem, scena u svetištu crkve sv. Dimitrija u Drenovcu

¹² Pri obilasku terena i pregledu objekta u svrhu obnove krovišta freske su pronašli stručnjaci Konzervatorskog zavoda iz Osijeka Tone Papić, dipl. ing. arh., te Zvonko Bojčić, dipl. arheolog, ravnatelj. Arhivska istraživanja vezanom uz crkvu proveli su Tone Papić i Božica Valenčić, konzervatorica i dipl. pov. umjetnosti Konzervatorskog zavoda iz Osijeka.

Na jugoistočnom zidu svetišta naslikana je freska na kojoj je prikazan vitez na konju s kopljem i pletenom metalnom kapom preko ramena. Oko glave mu je naslikana aureola. Prikaz viteza, osim uza sam lik sv. Dimitrija, možemo vezati i uz prikaz viteza ivanovca jer je taj red bio zadužen za primopredaju tog drenovačkog područja plemićkim obiteljima po nalogu pape.

Ako se slika odnosi na sv. Dimitrija, tada ga možemo pripisati bizantskom tipu, jer se sirmijski tip viteza prikazuje kao dakon.

Lađa

Trijumfalni luk na sjeveroistoku u lađi oslikan je s dvije scene: Prizor Djevice Marije (Veličanstvu Djevice „Majestas Virginis“) koja drži Dijete na križu. Na glavi joj je kruna, a kraj nje joj se klanja anđeo. U gornjem i donjem dijelu prikazan je Krist koji ustaje iz groba.

Do samog trijumfalnog luka na zidu je fragmentarno sačuvana sućutna scena *Imago pietatis* ili *Vir dolorum*, Krist u boli. (sl. 16)

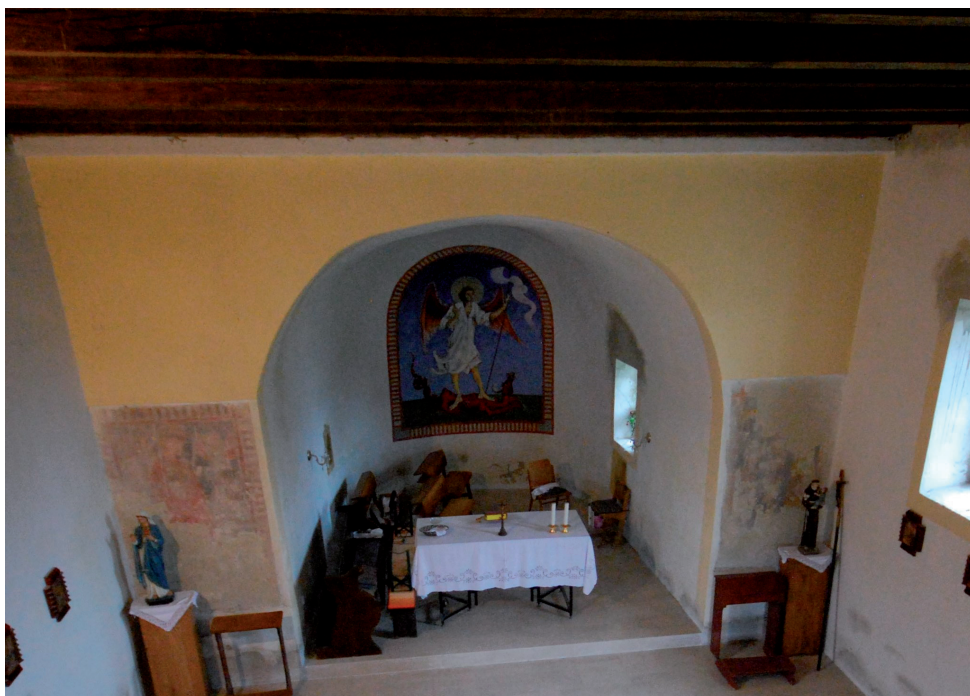
Slika 16. Crkva sv. Mihovila u Ratkovici

CRKVA SV. MIHOVILA – RATKOVICA

Obnova crkve sv. Mihovila u Ratkovici potaknuta je 70-ih godina 20. stoljeća stavljanjem krovišta, tako da su zidne slike bile zaštićene. Međutim, same su zidne slike vrlo slabo i fragmentarno sačuvane. U geometrijski naslikanim okvirima, s obje strane uz svetište, pokazane su prepoznatljive, ali reducirane scene Raspeća i Krunjenja Bogorodice.

Raspeće je prizor na desnoj strani zida uz svetište. Na njemu je s lijeve strane Križa prikazana ožalošćena Majka Marija, a s desne je vrlo slabo vidljiv lik, vjerojatno sv. Ivana. Na fresci je zanimljiva mala sjedeća svetačka figura s aureolom koja sjedi točno ispod Križa.

Krunjenje Bogorodice jest prizor s lijeve strane zida uz svetište. Naslikana Bogorodica koju krune dva anđela drži na rukama Krista. Freske su slikane jednostavno s reduciranom paletom, a prizori predstavljaju primjer kasnoromaničkog, odnosno ranogotičkog slikarstva požeškoga kraja. (Horvat, Mirnik, 1977: 146-147) (sl. 17)

Slika 17. Freske u crkvi sv. Mihovila u Ratkovici

BAROK

Nakon konačnog oslobođenja Požege od Osmanlija 1691. godine u Požegi su svećenički redovi, osobito isusovci (1700.), a zatim i franjevci (1708.), dali zamaha gradnjama i obnovi grada. Osim obnove crkava i funkcionalno sagrađenih građevina koje su trebale osigurati osnovne životne funkcije, posebno mjesto imao je umjetnički izraz.

CRKVA SV. LOVRE – POŽEGA

Uređenje isusovačke crkve sv. Lovre, osim samoga građevnog zahvata i opreme, zahtijevalo je, po procjeni isusovaca, i estetsko produhovljeno uređenje prostora. Taj zahtjevni posao obavio je o. Josip Kraljić.¹³

Strop

Na stropu crkve Kraljić je naslikao iluzionistički prikaz kupole po uzoru na prikaz kupole Andrea Pozza u Beču. Slika je pri obnovi crkve uklonjena zajedno sa stropom.

Sjeverna ploha zida pobočne lađe nad ulazom u crkvu

Lauretansku kapelu isusovci su počeli graditi 1725. godine kao prvu takvu kapelu u Požegi i Slavoniji nakon osmanlijske vladavine. Blagoslovljena je uoči svetkovine Pohoda Marijina 1. srpnja 1026., a idući dan, na samu svetkovinu, grad je obišla velika procesija s kipom loretske gospe s božanskim Djetetom pod nebom. Kip Gospe i Djeteta bili su okrunjeni srebrnom krunom ukrašenom češkim draguljima.

Iz Kronike isusovačke Kolegije saznajemo da je Lauretanska kapela imala iznutra i izvana (na ulazu iz crkve sv. Lovre) naslikane zidne slike. Na zidu pred Gospinim kipom i nad njim naslikan je zastor. Na vanjskom zidu crkve prema ulici naslikan je prijenos Svete kućice. Na vratima kapele slikar je naslikao Navještenje, a Vječni Otac na oblacima okružen anđelima gleda s ljubavlju svoju Kćer. Duh Sveti spušta se u svoju Zaručnicu (Crkva), dok u sredini anđeo poniznoj Djevici izručuje pozdrav i svijetu donosi blagu vijest otkupljenja.

Utjelovljenju Sina Božjega raduju se dolje naslikani, s lijeve strane David, a s desne Abraham. Abraham je danas i jedini sačuvani lik na sjevernoj plohi zida pobočne lađe, a desno nad ulazom crkve sv. Lovre (Vanino, 1987: 675-679). Lauretanska kapela nalazila se sve do 1835. godine na mjestu današnjih stepenica koje vode s

¹³ O. Josip Kraljić, nedjeljni propovjednik, superior crkve sv. Lovre, kojeg kroničar 1713. godine navodi kao osobu „vještu slikarsku umijeću“. Dalje navodi da je Kraljić na stropu crkve sv. Lovre naslikao prizore iz života sv. Lovre, a nasred stropa iluzionističkom tehnikom kupolu koja je izgledala kao prava. U tome se ugledao na brata, slikara Andrea Pozza, koji je slikao takvu kupolu u crkvi isusovačkog kolegija u Beču.

ulice prema glavnom ulazu u crkvu, a dao ju je srušiti zagrebački biskup Aleksandar Alagović (Kuntarić, 1935).

CRKVA SV. MIHOVILA U STRAŽEMANU (sl. 18), (sl. 19)

Slika 18. Crkva sv. Mihovila u Stražemanu

Slika 19. Freske u svetištu crkve sv. Mihovila u Stražemanu

Crkva sv. Mihovila u Stražemanu spominje se prvi put 1332. godine. Građena je u gotičkom stilu. Nakon osmanlijskog razdoblja dograđene su joj barokne kapele.

Na sjeveru i jugu crkve probijeni su zidovi i nadograđene su bočne kapele, sagrađen je zvonik bočno uz pročelje, a crkva je nadsvođena tzv. češkim kapama, tipičnim za barok.

Godine 2006. restauratorska radionica Re – design iz Zagreba na svodu svetišta crkve sv. Mihovila u Stražemanu otkrila je barokne freske na kojima je naznačeno ime Franciscus i 1777. godina. U nastavku istraživanja 2008. godine restauratorica Gordana Grün Hundić iz Zagreba pronašla je freske i na zidanoj ogradi crkvenog pjevališta ožbukanoj još u 19. stoljeću. Na ogradi pjevališta sveci su vezani uz glazbu:

Sv. Cecilija, zaštitnica glazbe koja svira orgulje s lijeve strane, i **David**, koji svira harfu (David predstavlja prefiguraciju sv. Josipa). Duž cijele ograde pjevališta, osim svetaca koji sviraju glazbene instrumente, oblikovani su floralni, vitičasti motivi kombinirani s likovima anđela svirača i s *rocailleom*, školjkastim ukrasom tipičnim za barok.

U svetištu na štukom ukrašenom svodu naslikani su u gotovo identičnim okvirima prizori koji se nalaze i u crkvi Svih svetih u Sesvetama. Dakle, motiv su:

1.

Svi sveti na sredini svoda svetišta na kojem se prikazuju Bog Otac, Sin i Duh Sveti te Bezgrješno začće s motivom Blažene Djevice Marije koja gaji zmiju.

(sl. 20)

2.

Četiri evanđelista sa svojim atributima:

Marko (lav) – desno prema lađi,

Ivan (orao) – lijevo prema lađi,

Luka (vol) – nasuprot Mateja i

Matej anđeo – nasuprot Ivana.

Između Ivana i Mateja jest slika dvaju anđela s hostijom koji simboliziraju euharistiju, a iznad njih je **kristogram IHS**.¹⁴ U gornjoj polovici slika H je križ, a u donjoj je prikaz Presvetog Srca Isusova.

¹⁴ Slova IHS predstavljaju **kristogram**. To je način na koji su prvi Kršćani pisali **Isus Krist** pišući tri slova Njegova grčkog imena **ΙΗΣ** (od punog imena ΙΗΣΟΥΣ). Grčko slovo Σ (sigma) piše se na latinskom kao S, pa se uobičajio monogram IHS. Tada je to bio tajni simbol Crkve. Sveti Bernardin Sijenski u 15. je stoljeću propovijedao poštovanje svetog imena Isusova ohrabrujući kršćane da simbol IHS stave na ulazna vrata svojih domova. Sveti Ignacije 1541. godine monogramom je predstavio svoj novoosnovani red, Družbu Isusovu. Danas taj simbol prožima kršćansku umjetnost po cijelom svijetu. <http://laudato.hr/Duhovnost/Zelite-li-znati-vise/Znacenje-Kristova-monograma-IHS.aspx>.

Slika 20. Freske na svodu svetišta u crkvi sv. Mihovila u Stražemanu

Suprotno kristogramu, u baroknom štuko okviru pozlaćenim slovima ispisano je **ime Djevice Marije**.

Na luku ulaza u kapele sv. Ivana Glavosijeka i sv. Izidora isto su tako naslikani likovi, ali se prepoznaju neki detalji.

Povijesnumjetničku podlogu pri radovima dao je povjesničar umjetnosti Anđelko Hundić, povjesničar umjetnosti, dok je dr. Mirjana Braun s Instituta za povijest umjetnosti slike pripisala baroknom slikaru **Franciscusu Weittenhilleru**.¹⁵

Iako je zidni oslik u crkvi u 19. stoljeću radio zagrebački slikar Marko Antonini, sačuvane su freske barokne freske, jer predstavljaju jedine potpisane i datirane barokne freske u Slavoniji. Restauracija zidnih slika u toj crkvi, zaštićenoj kao kulturno dobro Hrvatske, završena je 2009. godine (Marić, 2008.).

¹⁵ Dr. Mirjana Braun kasnobarokne zidne slike crkve u Stražemanu iz 1777. godine stilski je pripisala istome autoru koji je naslikao zidne slike na bočnim zidovima crkvene lađe i svetišta u proštenjarskoj i župnoj crkvi Marije Snježne u Kutini. Iako skromne likovne vrijednosti, one su važne za povijest slikarstva u Slavoniji, jer je riječ o jedinim potpisanim i datiranim, do danas otkrivenim baroknim zidnim slikama na tome području.

CRKVA SVIH SVETIH – SESVETE (sl. 21)

Freske u barokiziranoj srednjovjekovnoj crkvi Svih svetih u Sesvetama pripadaju vrijednim primjerima baroknih fresaka na području požeškoga kraja.

Na svodu svetišta ukrašenog floralnim i antropomorfnim bijelim štuko motivima oblikovani su štuko okviri unutar kojih su slike:

Svi sveti, na kojoj su prikazani u dinamičnoj dijagonalno-križnoj, baroknoj kompoziciji Bog Otac, Sin i golubica Duha Svetoga nad njima. Podno tih likova jest prikaz Bezgrešnog začeca, Blažena Djevica Marija koja gazi zmiju. Jednom rukom Isus je pridržava, a drugom, na koju mu je naslonjen križ, Mariji stavlja krunu na glavu. Nad svima njima odozgo bdiju Bog Otac i golubica Duha Svetoga. Od sredine dolje oko nje su mjesec i anđeli. Cijela kompozicija naslikana je unutar romba, koji umjesto kuteva ima lukove, tako da cijeli okvir izgleda poput stiliziranog cvijeta.

Slika 21. Crkva Svih Svetih u Sesvetama

Četiri sveca

Nad svakom stranom od četiri nosača svoda u štukolepezastim okvirima slike su četiriju svetaca: **sv. Jeronima** (desno od oltara), **sv. Grgura** (lijevo od oltara), **sv. Augustina** (desno s pogledom od svetišta prema lađi), **sv. Ambrozija** (lijevo s pogledom od svetišta prema lađi). (sl. 22)

Mrtve prirode

Posebnost su na cijelom svodu dvije naslikane **barokne mrtve prirode** s motivom **cvijeća u vazi** koje odstupaju od uobičajene sakralne tematike crkvenog prostora. Te zidne slike u baroknim štuko okvirima, uz razigranu bjelinu štuka, unose u svetište neuobičajen radosni koloristički akcent. Uz sakralne motive koji se povezuju s duhovnošću i Nebom, motiv cvijeća u vazi sugerira prisutnost ovozemaljskog života. Cvijeće kao samostalna slikarska tema dominira u vrijeme baroka.

Slika 22. Freske na svodu svetišta crkve Svih Svetih u Sesvetama

Ova tema skladno se uklopila u sakralni interijer po narudžbi crkve. Taj u to vrijeme popularni i rasprostranjeni motiv djelo je inozemnog slikara koji je slikao vjerojatno pod utjecajem nizozemskih slikara (Sabljak, Lučevnjak, 2013: 95).

Svetište je između 1763. i 1769. godine dao urediti i oslikati tadašnji župnik Martin Kuppfert. Budući da slike, kao i sam svod, stilski odgovaraju freskama crkve sv. Mihovila u Stražemanu, dr. sc. Mirjana Braun s Instituta za povijest umjetnosti pripisuje ih baroknom slikaru **Franciscusu Weittenhilleru**.

19. STOLJEĆE CRKVA DUHA SVETOGA – POŽEGA (sl. 23)

Crkva Duha Svetog (u srednjem vijeku sv. Dimitrija) uz crkvu sv. Lovre najstarija je crkva u Požezi. Ako je ta crkva uopće imala zidne slike iz srednjeg vijeka, one nisu sačuvane.¹⁶ Danas se u crkvi mogu vidjeti zidne slike koje je naslikao akademski slikar **Marko Antonini** krajem 19. stoljeća.

¹⁶ Crkva Duha Svetoga pripada, prema istraživanjima nekih autora, tipu cistercijske arhitekture, tipizirane, jednostavne i bez ukrasa, pa tako i bez oslika u unutrašnjosti crkve. Nastala je 30. godine 13. stoljeća posredovanjem kaločkog biskupa Ugrina II. Čaka, koji je kupio i požeški Castrum, a u korist kaločke crkve radi sprečavanja prodora heretika iz Bosne. U to vrijeme Opatija Zirc osniva i novu cistercijsku opatiju Honesta Vallis u Kutjevu. Uzelac, Zlatko (1995.): *Sjeverni portal crkve Sv. Duha u Požezi*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 19/1995 (7-19), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 1995., str. 7; file:///E:/OneDrive/Desktop/Portal%20crkve%20sv.%20Duha%20-%20Z.Uzelac.pdf.

Slika 23. Franjevačka crkva Duha Svetoga u Požezi

Crkva Duha Svetoga u Požezi nakon požara 1842. godine postupno je obnavljana. Uređivanje crkve trajalo je cijelu drugu polovicu 19. stoljeća. Crkva je redovito ličena.

Za oslikavanje sjevernog i južnog zida glavne lađe crkve novac je prikupio osobito angažirani o. Josip Kovačević (Požega, 1850. – Požega, 1902.).

Spomenute slike Antonini je naslikao 1891. godine. O oslikavanju crkve zapis je ostavio i sam o. Jozo Kovačević, tada samostanski kroničar, a u razdoblju 1895. – 1902. godine i gvardijan: „Gospodin Marko Antonini, slikar, rođen u Rimu i 16 godina već u Zagrebu naslikao je na sjevernoj stijeni lađe tri slike: Svetog Dominika, Škapularsku Majku Božju i Treći Red, a na južnom zidu lađe: Svetoga Antuna Pustinjaka, Japanske mučenike – Franjevce, i Svetog Baonaventuru. Antonini je slikao tehnikom freske. Radio je uz pomoć jednog pomoćnika i jednog naučnika kroz tri tjedna. Za to vrijeme samostan je slikare hranio i držao na stanu, a na koncu je Antoniniju plaćeno 800 fl. Crkva je tom zgodom i obojena. Spomenute fresko slike su u gornjem dijelu sjevernog i južnog zida lađe pod stropom.“ (Prot. conv. Poseg. str. 656).¹⁷ (sl. 24)

¹⁷ Oslikavanje crkve, prema podacima u časopisu *Naše župe*, 1966., str. 9, u poglavlju *Franjevačka crkva Sv. Duha*, navedeno je da je Marko Antonini slike slikao u razdoblju 1890. – 1894. godine. Podatak koji bilježi o. Jozo Kovačević, kroničar franjevačkog samostana, sigurno je točniji te je riječ o 1891. godini.

Slika 24. Zidne slike Marka Antoninija u franjevačkoj crkvi Duha Svetoga

U lunetama na sjevernom zidu glavne lađe naslikane su tri slike koje se odnose na evanđelja:

1. **Sv. Dominik (Majka Božja od Svete krunice daje krunicu sv. Dominiku)**
2. **Škapularska Majka Božja (sv. Šimun Stock,¹⁸ karmelićanin, dobiva škapular Bl. Dj. Marije)**
3. **Treći red svetog Franje (sv. Franjo daje pojas Trećeg reda sv. Ljudevitu i sv. Elizabeti).**

U lunetama na južnom zidu glavne lađe naslikao je tri slike koje se odnose na poslanice:

1. **Svetog Antuna Pustinjaka**
2. **Japanske mučenike – franjevce**
3. **Svetog Bonaventuru**

Slike su u crkvi „osvježene“ za gvardijana Vendelina Vujkovića, a obnovio ih je majstor Šajnović (Lib. mem II, za 1965.) (Cvekan, 1983: 110). Iako se podaci navode u literaturi, freske vjerojatno nije obnovio osobno požeški ličilac Josip Šajnović nego je vjerojatno oličio zid do slika (Bestić, 1966: 9). (sl. 25)

¹⁸ https://hr.wikipedia.org/wiki/%C5%A0imun_Stock

Slika 25. Sv. Antun Pustinjak, zidna slika slikara Marka Antoninija u franjevačkoj crkvi Duha Svetoga

Osim prethodno navedenih zidnih slika u glavnoj lađi franjevačke crkve Duha Svetoga, Marko Antonini u Požezi je već 1877. godine izradio pozornicu za otvaranje nove zgrade Gimnazije (danas Katoličke gimnazije). U to vrijeme bio je poznati ne samo slikar nego i scenograf. Posebno je zanimljivo da je Marko Antonini pozornicu za Požešku gimnaziju radio dvije godine nakon što je oslikavao dvorac u Oroslavlju i slike na Trsatu za grofa Artura Nugenta te dekoracije za staro kazalište na Markovu trgu u Zagrebu (1888.).

Četiri godine nakon toga (1891.) slikao je zidne slike u crkvi sv. Mihovila u Stražemanu¹⁹ te u kapeli Mlade nedjelje u istoimenoj kapeli crkve sv. Terezije Avilske.

CRKVA SV. MIHOVILA – STRAŽEMAN

Zidne slike Marka Antoninija u crkvi sv. Mihovila prekrivale su slike baroknog slikara. Već pri otkrivanju vrijednih baroknih slika 2008. godine odlučeno je da se baroknom osliku da prioritet pred slikama Marka Antoninija, te su Antoninijeve uklonjene.

¹⁹ **Marko Antonini** (Italija, 1849. – Zagreb, 1937.), slikar i scenograf. Slikarstvo je izučio u Rimu. Za grofa Artura Nugenta 1875. g. obnavlja stropne i zidne slike dvoraca u Oroslavlju i Trsatu. U Zagrebu 80-ih godina 19. stoljeća uređuje atelje. U razdoblju 1888. – 1892. slika dekoracije za staro kazalište na Markovu trgu (50 skica za scene). Ipak, najbrojnije su mu i najvažnije figurativne i dekorativne kompozicije u fresko-tehnici. Oslikao je još oko 100 crkava i kapela u Hrvatskoj i Bosni te prizemne hodnike Livadićeva dvora u Samoborskom muzeju. Od početka 20. stoljeća uglavnom oslikava crkve franjevačkih samostana. Njegovi suvremenici hvale njegovo znanje, slikarsku tehniku i vješto sastavljanje ikonografije slika. [http://www.hrvatskarijec.rs/vijest/A1981/Marko-Antonini-\(1849-1937\)/ttp://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3165](http://www.hrvatskarijec.rs/vijest/A1981/Marko-Antonini-(1849-1937)/ttp://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3165).

Osim navedenih slika, vrsti zidnog slikarstva pripada i mozaik²⁰. U ovoj crkvi posebno je vrijedno spomenuti mozaik akademskog kipara Ante Starčevića²¹ nastao 1891. godine koji prikazuje hrvatske blaženike bl. Ivana Mertza i bl. kardinala Alojzija Stepinca te druge značajne osobe iz hrvatske povijesti. Umjetnički prikazan lik bl. kardinala Alojzija Stepinca postao je politički sporan, a tadašnji župnik crkve, a danas msgr., Jozo Devčić, zbog svoje narudžbe mozaika s likom bl. kardinala Alojzija Stepinca, bio je osuđen i kažnjen zatvorom. Pretrpjevši osudu zbog isticanja, a time i veličanja kardinala mučenika, danas hrvatskoga blaženika kojeg je hrvatski narod već nakon smrti 10. veljače 1960. držao za sveca, msgr. Devčić danas ima duševnu nagradu da je kardinala javno branio usprkos političkoj osudi (Marić, 2008: 21).

Apsurdno je da još uvijek, 58 godina nakon smrti, 37 godina od postavljanja mozaika i 20 godina otkad je papa Ivan Pavao II. u Mariji Bistrici kardinala Alojzija Stepinca proglasio blaženim (3. listopada 1998.), traje politički pritisak i osporavanje odluke za proglašenje blaženog kardinala Stepinca svecem.

CRKVA SV. TEREZIJE AVILSKE

– POŽEGA (sl. 26)

KAPELA MLADE NEDJELJE

Kapela Mlade nedjelje²² u crkvi sv. Terezije Avilske oslikana je 1891. godine u vrijeme župnika Ivana Nepomuka Bošnjaka, koji je potaknuo oslikavanje cijele kapele.

Slika 26. Zidne slike Marka Antoninija u kapeli Mlade Nedjelje u katedrali sv. Terezije Avilske

²⁰ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67223>.

²¹ <http://www.ika.hr/index.php?prikaz=vijest&ID=97898>.

²² **Mlada nedjelja** prva je nedjelja nakon mladog mjeseca. Prva asocijacija katolika na Mladu nedjelju jest blagoslov Presvetim oltarskim sakramentom izloženim na oltaru. Crkva je prihvatila pučku predodžbu lunarnog vremena iz nekog starijeg oblika pretkršćanskog vjerskog sustava iz kojega je mlada nedjelja prešla u Mladu nedjelju i dodala kršćanskim pobožnim praksama novo značenje u zadržavanju svetog, obrednog vremena vezanog uz mjesečevu mijenu. <http://www.rastimougospodinu.com/index.php/pobonosti/1174-blagoslov-s-presvetim-na-mladu-nedjelju.html>.

Posao su obavili akademski slikar Marko Antonini i požeški dekorativni slikar Pavao Fabac. Zidne slike u kapeli prikazuju u gornjem dijelu zida veći kružni medaljon u kojem je naslikan anđeo koji drži Presveti oltarski sakrament koji se i odnosi na Mladu nedjelju. Ispod tog medaljona jest oltar. U pozadini oltara na zidu je raspelo s tijelom Krista, a na zidu su do trodimenzionalnog raspela naslikani žalosni likovi Majke Božje s lijeve strane i sv. Ivana s desne.

Budući da je župnik Ivan Nepomuk Bošnjak imenovan zagrebačkim kanonikom, umjesto njega došao je župnik Antun Mikulić (Potrebica, 1996: 59-68).

Iako se držalo da su slike u toj kapeli površne, pa se zbog toga nije angažirao slikar Antonini, vjerojatno je župnik Antun Mikulić želio tada za oslikavanje crkve najbolje slikare. Ostvarivanje te želje, kao Požežaninu, omogućio mu je dobar odnos s Gradom i župljanima, koji su za posao angažiranih poznatih hrvatskih slikara Otona Ivekovića i Celestina Medovića vjerojatno osigurali veći iznos sredstava, te je oslikavanje crkve, danas katedrale, nastavljeno. (sl. 27)

Slika 27. Katedrala sv. Terezije Avilske

CRKVA SV. TEREZIJE AVILSKJE (KATEDRALA) – POŽEGA

Crkva sv. Terezije Avilske oslikana je 1899. godine u vrijeme župnika Antuna Mikulića, Požežanina, koji je za četiri godine, koliko je bio župnik, uspio potpuno obnoviti župnu crkvu.

Unutrašnjost crkve oslikala su dvojica poznatih hrvatskih slikara **Celestin Medović** (1857. – 1920.)²³ i **Oton Iveković** (1869. – 1939.)²⁴, dok je dekorativni požeški slikar Pavao Fabac pod njihovim nadzorom slikao dekoraciju crkve. (sl. 28)

Slika 28. Oslikani svod svetišta i glavne lađe u katedrali sv. Terezije Avilske

²³ **Medović, Celestin Mato**, hrvatski slikar (Kuna, 1857. – Sarajevo, 1920.). U samostanu Male braće u Dubrovniku školovao se za svećenika. Studirao je slikarstvo u Rimu (1880.-86.), slijedeći tradiciju nazarenaca, i u Münchenu (1888.-93.), prihvaćajući dekorativno povijesno slikarstvo. Nakon povratka u Dubrovnik 1895. godine vraća se u svjetovni život. U Zagrebu se pridružio Bukovčevu krugu, da bi 1907. godine otišao u osamu na Pelješcu. Nakon povratka iz Beča (1912. – 1914.) slika kičene dekore prigušenih boja te realistične portrete i likove svetaca. Pod utjecajem V. Bukovca slika slobodnije i šarenom paletom. Tada oslikava crkvu sv. Terezije Avilske. Od 1901. godine slika u prirodi na Pelješcu marine, krajolike i mrtve prirode. Celestin Medović prvi je hrvatski slikar primorski krajolik njegovao kao samostalnu slikarsku vrstu otvarajući put modernom hrvatskom pejzažnom slikarstvu. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39782>.

²⁴ **Iveković, Oton**, hrvatski slikar (Klanjec, 1869. – Zagreb, 1939.). Učio je kod F. Quiquereza u Zagrebu, a od 1886. u Beču, zatim u Münchenu i Karlsruheu. Radio je kao nastavnik crtanja u Zagrebu, u Gimnaziji i Obrtnoj školi (1895.), a od 1908. bio predavač u Umjetničkoj školi (Akademija likovnih umjetnosti). U I. svjetskom ratu bio je vojni slikar. Potkraj života povukao se u dvorac Veliki Tabor u Hrvatskome zagorju. Iveković je i najistaknutiji slikar povijesnoga slikarstva hrvatske moderne. Slikao je prizore iz hrvatske povijesti. Osobitost su njegova slikanja akademski realizam s elementima poentilizma i „šarene palete“ Bukovca. Slikao je velike zidne slike i sa sakralnim temama (crkva sv. Terezije u Požegi). Ilustrirao je knjige i radio kao scenograf i kostimograf u Zagrebu. Njegove povijesne kompozicije, reproducirane tehnikom oleografije, stekle su veliku popularnost među hrvatskim domoljubima. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28225>.

Svetište

Svod

Prizor **Presvetoga Trojstva** s likovima Boga Oca, Sina i Duha Svetoga naslikali su zajednički slikari Oton Iveković i Celestin Medović. (sl. 29)

Slika 29. Sv. Ivan, sv. Matej, sv. Luka i sv. Marko, evanđelisti, scena na svodu glavne lađe katedrale sv. Terezije Avilske

Svod

Sv. Tereziju na nebo uznesenu naslikao je 1899. godine slikar Celestin Medović.

Svod lađe

Na svodu su naslikani motivi četiriju sv. evanđelista:

sv. Luke, liječnika, slikara Bl. Dj. Marije i sveca s bradom koji sjedi, drži evanđelje i piše ga perom; iza leđa mu je prikazan krilati vol, koji predstavlja simbol žrtvovanja; sliku je naslikao slikar Oton Iveković;

sv. Ivana, najmlađeg Kristova apostola, evanđelista, sveca koji sjedi, drži evanđelje i piše ga perom; ispod nogu mu je prikazan orao, koji predstavlja simbol nadahnuća; sv. Ivan jedini od evanđelista podiže tužno pogled prema središtu svoda lađe, odnosno prema prizoru Jaganjca Božjeg, simbola Krista; sv. Ivan pisac je Otkri-

venja, posljednje knjige Biblije kojom završava Novi zavjet; u ikonografiji najčešće slikan motiv Otkrivenja jest motiv Jaganjca na knjizi sa sedam pečata koji je i ovdje prikazan; sliku je naslikao slikar Oton Iveković;

sv. Mateja, sveca s bradom koji sjedi, drži evanđelje i piše ga perom; do njega je naslikan anđeo s knjigom (u pravilu s tintarnicom) koju pridržava svecu; sliku je naslikao slikar Celestin Medović;

sv. Marka, sveca s bradom koji sjedi, drži evanđelje i piše ga perom; ispred sveca je naslikan lav, koji naglašava kraljevsko dostojanstvo Isusa Krista; sliku je naslikao slikar Celestin Medović.

Bočna lijeva lađa crkve

Navještenje Marijino prikazuje Blaženu Djevicu Mariju koja kleči uza zidić, a nasuprot nje, na kraju niske balustrade, kleči anđeo s ljiljanom i blagoslivlja je. Sliku je naslikao slikar Oton Iveković.

Bočna desna lađa crkve

Isus na Maslinskoj gori prikazuje Krista koji kleči na Maslinskoj gori, a pred njim lebdi anđeo s kaležom. Sliku je naslikao Celestin Medović.

Ploha nosivog stupa svoda glavne lađe crkve

Sv. Ćirila (Konstantina), biskupa, s knjigom u ruci naslikao je slikar Celestin Medović.

Sv. Metoda, biskupa koji blagoslivlja jednom rukom, a u drugoj drži križ (nadbiskupski, dvostruki križ koji blagoslivlja jednom rukom, a u drugoj drži dvostruki križ, nadbiskupski) naslikao je slikar Oton Iveković.

Slike svete braće Ćirila i Metoda u glavnoj lađi vrlo su rijetke u rimokatoličkim crkvama. To su sveti, slavenski apostoli, koji su bogoslužne knjige pisane glagoljicom preveli na slavenski jezik.

(sl. 30)

Svod pjevališta

Sv. Cecilija

Velika slikarska kompozicija na svodu pjevališta prikazuje sv. Ceciliju, zaštitnicu glazbe, koja je prikazana kako svira na orguljama na svodu pjevališta dok iza nje u oblacima lebdi anđeo i stavlja joj slavljenički vijenac na glavu. Sliku je naslikao slikar Oton Iveković.²⁵

²⁵ Skica za ovu sliku nalazi se u privatnom vlasništvu obitelji advokata Darka Rajića u Požegi koji ju je naslijedio od djeda po majci iz požeške obitelji Kuntarić.

Slika 30. Zidne slike u glavnoj lađi i na pjevalištu crkve sv. Terezije Avilske

Četiri skice u vidu slika navedenih evanđelista sa signaturom autora Otona Ivekovića danas su izložene u Dijecezanskom muzeju Požeške biskupije. Riječ je o skicama koje su nastale nakon 1926. godine, kada je zvonik crkve pao u lađu i uništio slike evanđelista na svodu. Obnova slika ponuđena je slikaru Otonu Ivekoviću, koji je posao i prihvatio.

Uništene slike četiriju evanđelista nakon rušenja zvonika u lađu crkve 1926. godine zbog orkansnog nevremena, ali i trošnog zvonika, na što se upozoravalo krajem 19. stoljeća, na inicijativu Julija Kempfa, tadašnjega gradonačelnika, naslikao je Oton Iveković jer Celestin Medović više nije bio živ.

Obnova katedrale sv. Terezije Avilske

Nakon uspostave Požeške biskupije cijela je crkva obnovljena, pa su restaurirane i zidne slike u crkvi²⁶.

²⁶ Radovi na restauraciji zidnih slika, počev od samog istraživanja do završetka restauracije, trajali su 2002. – 2010. godine. Na istraživanju zidnih slika, osim same restauratorice, sudjelovao je i Anđelko Hundić, povjesničar umjetnosti restauratorske radionice Re – Dizajn.

Prva polovica 20. stoljeća

GRAĐANSKA KUĆA DR. FRANJE ARHA – POŽEGA (sl. 31)

Nasuprot crkve sv. Lovre, na Trgu Svetoga Trojstva br. 13 u Požegi, smještena je poslovno-stambena katnica koju je 1901. godine dao za sebe sagraditi dr. Franjo Arh, požeški liječnik. Privatna zgrada tek je vlasnicima omogućavala uvid u vrijedni zidni oslik s početka 20. stoljeća. Dekorativni oslik prema motivima i načinu rada mogao je slikati lokalni dekorativni slikar Pavao Fabac, koji je u približno istom neo-baroknom stilu radio i dekorativni oslik u kapeli Mlade nedjelje u crkvi sv. Terezije (1891.) i dekoracije u crkvi sv. Terezije (1899.). Procjenu vrijednosti zidnih oslika dali su stručnjaci²⁷, dok je Konzervatorski odjel u Požegi pri Ministarstvu kulture RH potaknuo protekle godine pripremu projekta restauracije.

Slika 31. Kuća dr. Franje Arha sa zidnim oslikom, Požega

²⁷ Na molbu Lidije Ivančević Španiček zidne slike došli su vidjeti, i pri tome su dali i svoje mišljenje, povjesničar umjetnosti Petar Puchmajer iz HRZ-a iz Zagreba i Gordana Grün Hundić, restauratorica za zidno slikarstvo. Na temelju njihova mišljenja, Konzervatorski odjel u Požegi Ministarstva kulture dao je poticaj za izradu projekta, prema kojem bi se te zidne slike restauracijom spasile, jer predstavljaju jedinstven primjer oslika na privatnoj kući na početku 20. stoljeća, a vrlo rijedak u Slavoniji i na području Hrvatske.

Slika 32. Oslikani zidovi i strop stubišta kuće dr. Franje Arha u Požezi

Alegorije, po dvije na svakoj od dvije zidne plohe stubišta, predstavljaju ženske figure s pripadajućim atributima slikane u sivom tonu. U donjem su dijelu stubišta **Sloboda** s prekinutim lancem, a do nje **Pobjeda**, koja drži u jednoj ruci mač, a u drugoj glavu. U gornjem dijelu stubišta, nakon odmorišta, prikazana je alegorija **Prosvjete** s bakljom kao atributom, a do nje je prikazana **Znanost**, koja u ruci drži Globus.²⁸

(sl. 33)

Motivi zidnih slika u kući dr. Arha slikani su u nekoliko cjelina:

Floralni motiv cvjetnih ružinih grana naslikan je na donjem dijelu zidova kolnog prolaza katnice. Isti motiv naslikan je i u gornjim dijelovima zidnih ploha stubišta, gdje je nad prozorom kombiniran s motivom anđela, ali je vrlo slabo sačuvan. Danas je oslik u kolnom prolazu vidljiv tek ispod oličenog oguljenog namaza, dok je oslik na zidnim ploham uz stubište bolje sačuvan. (sl. 32)

Desno od toga kolnog prolaza jest ulaz koji vodi na stubište s odmorištem.

Slika 33. Znanost, alegorijska slika u stubištu kuće dr. Franje Arha u Požezi

²⁸ Prikazi alegorija godišnjih doba u liku djevojaka bili su u modi u 2. polovici 19. stoljeća. Osim na zidnim slikama u kući dr. Arha, takve alegorije u liku djevojaka, ali s prikazom godišnjih doba nalazile su se na današnjoj zgradi FINE, a u to vrijeme zgrade kraljevskog bilježnika na Trgu Svetoga Trojstva.

Ples anđela, zidna slika na zidu hodnika prvoga kata, kod električarskih je radova oštećena, ali je zanimljiv prilog cjelokupnom inventaru hodnika s originalnom očuvanom ogradom stubišta i originalnim lusterom.

(sl. 34)

Na stropu je zidna slika koja prikazuje **motiv Anđela sa slavljeničkim vijencima**, ogledalom na kojem je jabuka probodena strelicom i različito cvijeće.

Na stropu stana na katu sačuvana je i freska s ponovljenom temom anđela koji pridržavaju medaljon s inicijalima vlasnika kuće F. A. Freska je oštećena, te će se vjerojatno pri cjelokupnom restauratorskom zahvatu bar sačuvati (Uzelac, Stepinac, 1994: 39).

(sl. 35)

Zidna slika **SV. JURAJ UBIJA ZMAJA** akad. slikara Miroslava pl. Kraljevića na zabatu vinogradarske kuće obitelji Kraljević

Slika 34. Anđeli u slavlju, scena na stropu kuće dr. Franje Arha u Požegi

Slika 35. Vinogradarska kuća Ladislava Kraljevića na brdu Đurđevac u Požegi

Slika 36. Sv. Juraj ubija zmaja, scena u zabatu vinogradarske kuće u Požezi, 1960.g., slikara Miroslava Kraljevića.

dine darovao Gradskom muzeju Požege, ali pod uvjetom da se slika sa zida skine i izloži u muzeju. Nakon njegove smrti supruga Luca i djeca predali su sliku koju su sa zabata kuće skinuli, restaurirali i izložili kao štafelajnu sliku restauratori HRZ-a iz Zagreba³⁰ u prostoru požeškog muzeja do izlaganja u novom stalnom muzejskom postavu.³¹ Freska je financirana sredstvima Ministarstva kulture koja su HRZ-u do-

GRADSKI MUZEJ – POŽEGA

Jedan od svojih prvih prikaza konja akademski slikar Miroslav pl. Kraljević naslikao je na zidu zabata vinogradarske kuće svoga strica Lace. Bilo je to 1908. godine na ljetnim praznicima, nakon što se upisao na Likovnu akademiju u Münchenu. Motiv sv. Jurja izabrao je vjerojatno zbog brda Đurđevac, na kojem se kuća nalazi. Svetac je prikazan kako kopljem ubija zmaja, koji je naslikan pod nogama propetoga konja. Cijela ta kompozicija naslikana je na plavoj pozadini neba s bijelim oblacima. Na fresci su naznačeni inicijali autora F. K. (Frico Kraljević) i godina 1908. (Ivančević Španiček, 2013: 272-273).

Vinogradarsku je kuću iste godine naznačene na fresci sagradio slikarev stric Ladislav pl. Kraljević. Nakon njegove smrti kuću je naslijedio njegov brat Dušan pl. Kraljević, a nakon njega mr. ph. Mirko pl. Kraljević, koji je kuću, a time i zidnu sliku, prodao Lazaru Periću.²⁹ Zidnu je sliku Lazar Perić 2000. go-

²⁹ Sliku je 1997. godine, rješenjem Ministarstva kulture, a na inicijativu požeškog muzeja, Ljiljana Šarlah, konzervatorica u Konzervatorskom odjelu u Osijeku, stavila pod preventivnu zaštitu kao spomenik kulture. Dokumentacija o preventivnoj zaštiti freske Ljiljane Šarlah Zavoda za zaštitu spomenika u Osijeku, Odjel povijesti umjetnosti GMP-a.

³⁰ Zidna slika *Sveti Juraj ubija zmaja* nakon skidanja sa zida postala je samostalno djelo, ali oblikovana je prema zabatu kuće, kako je i slikana. Dimenzije $v = 170$ cm, $š = 390$ cm ($v = 75$ cm, kosina prema zabatu = 140 cm, $š. donja = 390$ cm, $š. gornja = 200$ cm). Sliku je skinuo sa zida i restaurirao Ivan Srša, a pod nadzorom voditelja za zidno slikarstvo Ivana Srše, koji je još 1985. godine, kao kustos požeškog muzeja, predložio otkup i restauriranje te zidne slike slikara Miroslava Kraljevića, da bi već 1986. otišao raditi kao restaurator u HRZ u Zagrebu.

³¹ Dokumentacija Odjela povijesti umjetnosti, *Miroslav Kraljević – Freska sv. Juraj ubija zmaja*, Gradski muzej Požege.

Slika 37. Sv. Juraj ubija zmaja, djelo slikara Miroslava Kraljevića, Gradski muzej Požega

dijeljena za predloženi program. Program kojim bi se freska Miroslava Kraljevića spasila i pohranila u Gradski muzej Požega predložio je Ferdinand Meder, ravnatelj Hrvatskoga restauratorskog zavoda.

Druga polovica 20. STOLJEĆA

Zidne slike ROBERTA EMILA TANAYA, akad. slikara – Kreditna banka u Požegi

Rober Emil Tanay³² nakon odlaska iz Požege, grada svoga djetinjstva, upisao je studij slikarstva na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu 1967. godine u klasi slikara Ljube Ivančića i Omera Mujadžića. Paralelno završava i studij na Akademiji kod prof. Šulentića sudjelujući u restauratorskim radovima na srednjovjekovnim

³² **Tanay, Emil Robert**, hrvatski slikar i likovni pedagog (Zagreb, 1944.). Diplomirao je 1967. na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, gdje od 1989. predaje metodiku likovnog odgoja i obrazovanja. Bio je suradnik Majstorske radionice K. Hegedušića (1967.-72.) i djelovao je u likovnoj skupini *Biafra* (1971.-78.). Od 1987. vodi vlastito Učilište za likovno obrazovanje, kreativnost i dizajn – Studio Tanay. Za vrijeme i nakon studija intenzivno proučava zidno slikarstvo usavršavajući se u Italiji. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60368>.

freskama u crkvi sv. Lovre u Požegi. Tada postavlja i svoju izložbu u Požegi upoznavajući požešku kulturnu javnost sa svojim radom. Boravak u Veneciji, sudjelovanje na brojnim izložbama u Hrvatskoj i inozemstvu postupno su ga usmjeravali prema području zidnog slikarstva. Zidno slikarstvo prva je značajnija tema njegova istraživanja.

U razmjeni studenata Tanay polazi Školu za dekorativnu umjetnost u Rimu. Ondje usavršava tehniku slikanja na svježoj žbuci. Ona mu je bila bliža, jer je jača u izrazu i čvršća u modelaciji, pa time djeluje „punije“ i „bogatije“, za razliku od freske rađene na suhom zidu. Tanay studira u Italiji kao stipendist talijanske vlade 1976. – 1978. godine i pri tome boravi u Umbriji i Toskani.

Njegov grad, Požega, daje mu priliku kao stručnjaku za zidno slikarstvo da 1979. godine primijeni naučena iskustva o zidnom slikarstvu u funkcionalnom javnom prostoru novosagrađene Kreditne banke. Iako su zidovi s oslikom slikara Tanaya pri uređenju banke prekriveni, iz tiska toga vremena saznajemo da su Požežani bili ponosni na njegovo umjetničko djelo (Potrebica, 1979: 5).

U šalterskom dijelu Kreditne banke u Požegi Tanay je naslikao friz koji prikazuje stvarnost i motive požeškoga kraja, dok je na četiri zidne plohe prostora uz stubište naslikao pojedinačne karakteristične požeške motive iz prošlosti i iz novijeg vremena.

Zidno slikarstvo Roberta Emila Tanaya predstavljalo je umjetničko djelo čiju vrijednost Požežani nisu znali prenositi na mlađe naraštaje. Što je vrijeme više prolazilo, sve su se više od njega odmicali, sve dok njegove slike, njegovo umjetničko djelo, pri prodaji banke nisu prebojene.

Osim Tanaya, za zidno slikarstvo zanimali su se, ne na isti način i ne toliko tijekom školovanja, slikar Jozo Janda. Kao učenik Škole za primijenjenu umjetnost radio je na oslikavanju Banskih dvora u Zagrebu. Oko 1930. u Požegi je zidne slike, ali i slike po narudžbi u svom ateljeu, u ulici Pod gradom slikao Vladimir Monjetov³³. Kazališni scenograf u požeškom kazalištu Stjepan Šnobl (Španiček, 2017: 4) slikao je zidne slike u Požegi i požeškom kraju. Njegova zidna slika pronađena je i u Kutjevu i snimljena.³⁴

Danas zidne slike nalazimo na zidanim ogradama grada, školskim dvorištima, a u većim gradovima i na zidovima nebodera. One su namijenjene svima i pred njima je očito budućnost, jednako važna kao što je bila važna na zidovima crkava za neuki puk u srednjem vijeku.

³³ O ruskom slikaru Vladimiru Monjetovu informacije je dao umirovljeni Zdravko Klezinger, rođen u Jakšiću, koji u haustoru svoje kuće ima izloženu njegovu sliku *Berba grožđa*, koju je naručio njegov otac, isto tako ugostitelj, prije II. svjetskog rata. Osim toga, Monjetov je slikao, koliko se on sjeća, i zidne slike ako ga je tko pozvao da ih naslika.

³⁴ Pri obilasku terena za pripremu izložbe Grete Turković, autorica izložbe Lidija Ivančević Španiček 2004. godine snimila je u kući Marije Ogulinac, poštarice u mirovini, zidnu sliku S. Šnobla (Stjepana Šnobla) koja se nalazila u hodniku kuće.

Zaključak

Zidno je slikarstvo otvoreno, slobodno i besplatno javno dobro dostupno svim slojevima društva. Ono je sredstvo komunikacije specifičnog „jezika“ s estetskom, obrazovnom i odgojnom funkcijom. Porukom sažeto i jasno, gotovo kao vrsta masovnog medija, kroz vrijeme se neprestano stilski transformiralo ovisno o naručiteljima, korisnicima i umjetnicima. Taj umjetnički izraz duhovnom, obrazovnom i estetskom porukom okrenut je širokoj javnosti postajući ne samo slika nego i vizualni znak.

Na požeškom prostoru vrijedni su primjerci kroz različita vremenska razdoblja bili izloženi devastiranju, pa i potpunom nestajanju. Danas je ono uglavnom formalno zaštićeno kao kulturna baština na području Požege i požeškoga kraja, te se ponovo ukazuje na njegovu vrijednost. Ono nas povezuje s kulturom i poviješću drugih dijelova Hrvatske te s Europom, stoga je pregled zidnog slikarstva kao kulturne baštine Požege i požeškoga kraja prilog njezinu očuvanju i prezentaciji.

Literatura i izvori

- Bestić, Mijo, župnik, ur. (1966): *Franjevačka crkva sv. Duha*, u: Naše župe požeškoga kraja, Mijo Bestić, župnik u Kaptolu, str. 9.
- Cvekan, Paškal (1983): *Franjevci u Požegi*, naklada Paškal Cvekan, Slavonska Požega 1983., str. 110.
- Cvekan Paškal (1982): *V. Župa Velika u srednjem vijeku*, u: Velika, Dijecezanski muzej Velika, str. 109-115.
- Enciklopedija hrvatske umjetnosti (1996.), *Zidno slikarstvo*, u: Enciklopedija hrvatske umjetnosti II, Leksikografski zavod Miroslav Krleža; Zagreb 1996., str. 520-524.
- Fressl, Ivo (1966.): *Fresko-žbuke kao podloge za slikanje – Tehnika fresko seko (fresco-secco)* naklada Radionice škole primijenjenih umjetnosti, Zagreb, str. 268-273.
- Grković, Sanja (2007.): *Fotografija u službi zaštite kulturne baštine*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb.
- Horvat, Zorislav; Mirnik, Ivan (1977.): *Graditeljstvo srednjeg vijeka u Požeškoj kotlini, II Sakralna arhitektura*, u: Požega 1227 – 1977, Slavonska Požega, str. 134-158.
- Horvat-Levaj, Katarina; Stepinac, Davorin: *Požeške Sesvete – Župna crkva svih svetih, povijesno građevni razvoj i valorizacija, Prijedlog konzervatorskih smjernica*; Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 2013.; https://www.ipu.hr/content/knjige/IPU_Pozeske-Sesvete_ISBN-978-953-7875-09-1.pdf.

- Horvat, Zorislav; Mirnik, Ivan (1977.): *Ratkovica, Graditeljstvo srednjeg vijeka u Požeškoj kotlini*, u: *Požega 1227-1977, Slavonska Požega 1977.*, str. 146-147.
- Ivančević Španiček, Lidija (1999.): *Fresko-slika sv. Kristofora na gotičkoj crkvi sv. Augustina u Velikoj*, znanstveni skup *Velika u prošlosti i sadašnjici*, *Velika*, 24. 8. 1999., predavanje u povodu 25. obljetnice osnutka u Dijecezanskog muzeja u Velikoj.
- Ivančević Španiček, Lidija: *Freska Miroslava Kraljevića Sv. Juraj ubija zmaja*; u: Maković, Zvonko; Marcijuš, Zvonko; Rauter Plančić, Biserka, Miroslav Kraljević 1885. – 1913. retrospektiva, katalog izložbe; *Moderna Galerija, Zagreb 2013./14.*, str. 272-273.
- Ivančević Španiček, Lidija (2017.): *Izložba obitelji Bauer-Šnobl*, u: *Požeška šetnja muzejskim ljetom 2017.*, *Gradski muzej Požega, Požega 2017.*, str. 4.
- Izvoještaj o obilasku terena – crkva sv. Augustina u Velikoj*, 29. 7. 1987. povjerenika za zaštitu spomenika Lidije Ivančević.
- Jelavić, Ante (2016.), *Petar Berislavić – hrvatski ban, biskup i ratnik, vojna povijest*, u: *Hrvatski vojnik, časopis*, 20. 10. 2016.; file:///E:/OneDrive/Desktop/Petar%20Berislavić%20-%20hrvatski%20ban,%20biskup%20i%20ratnik.html.
- Krasić, Stjepan: *Dopis iz dominikanskog samostana u Dubrovniku od 1970. godine, dokumentacija Odjela PU GMP.*
- Krasić, Stjepan, dominikanac (1970.): *Istraživanje provedeno u Rimu o požeškom Dominikanskom samostanu*, dopis pisan na 8 stranica, upućen prof. Branku Lučiću, direktoru Restauratorskog zavoda Hrvatske, Dubrovnik, Dominikanski samostan, 29. 6. 1970.
- Langhamer, Josip (1966.): *Kronologija crkve sv. Lovre u Požegi*, u: *Požeški zbornik II, Matica hrvatska – Ogranak Slavonska Požega*; str. 149-171.
- Langhamer, Josip (1966.): *Kronologija crkve sv. Lovre*, u: *Požeški zbornik II, Ogranak Matice hrvatske Slavonska Požega*, str. 149-172.
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*; Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti, Zagreb 1985.
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1985.
- Matić, Tomislav (2014.): *Hodočasnički oprosti i izgradnja crkava u Zagrebačkoj biskupiji u 15. stoljeću*, (*Croatia Christiana periodica (CCP) 73*, časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, str. 13-33.
- Marić, Ljiljana (2008.): *Crkva sv. Mihovila u Stražemanu – Franciscus Weittenhiller, 1777.*, *Večernji list, Slavonija*, 27. 9. 2008.

- Marić, Ljiljana (2008.): *Župa svetog Mihaela arkandela u Stražemanu, Prva Župa s likom blaženog Stepinca*; u: Zajedništvo, glasilo Požeške biskupije, Požeška biskupija, 2008., br. 7, str. 21.
- Peić, Matko, (1995.): Vrijedna likovna djela još u srednjem vijeku – Iz srednjeg vijeka u barok; u: Požega, eseji, feljtoni, putopisi, Poglavarstvo grada Požege, Požega, str. 59-78.
- Potrebica, Filip (1979.): *Vratio se Emil Tanay u Požegu, Prva galerija u Požegi*; Požeški list (Požeški srednjoškolac), 28. lipnja, br. 6, str. 5.
- Potrebica, Filip (1996.): Održavanje i ukrašavanje crkve Sv. Terezije; u: Požega, Crkva svete Terezije Avilske; Poglavarstvo grada Požege, Požega, str. 59-68.
- Sabljak Najcer, Jasminka; LUČEVNIAK, Silvija (2013.): *Likovna baština obitelji Pejačević*, katalog izložbe, Galerija likovnih umjetnosti, Osijek 2013., str. 95.
- Srša, Ivan (2005.): *Požega, Crkva sv. Lovre*, u: Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb.
- Srša Ivan (1997.): *Crkva Svetog Demetrija u Brodskom Drenovcu*, Vijesti muzealaca i konzervatora 1/ 97, Hrvatsko muzejsko društvo, Zagreb, str. 20-30.
- Srša Ivan (1992.): *Požega, Crkva sv. Lovre, Prva i druga gotička faza, elaborat*, Restauratorski zavod Hrvatske, Zagreb, str. 30-32, 63-64.
- Vanino, Miroslav(1987): *Crkva sv. Lovre(Lauretanska kapela)*, u: Isusovci i hrvatski narod II, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, str. 675-679.
- Uzelac, Zlatko; Stepinac Davorin (1994.): *Konzervatorska studija povijesne jezgre*, cjelina 1, Trg Svetog Trojstva, str. 39.
- Vučetić, Ratko (2004): *Požega, Prostorni razvoj grada do 19. stoljeća*, u: Kulturna baština Požege i Požeštine; Spin Valis, Požega, str. 128-142.

Lidija Ivančević Španiček, prof. povijesti umjetnosti
Gradski muzej Požega
Matice hrvatske 1, 34000 Požega
lidija@gmp.hr